

УДК 821.161.2-94.09:001.891.3](045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2023.10(327).42-47

Лариса Мильченко,
старша наукова співробітниця
відділу моніторингу засобів масової інформації
Книжкової палати України,
e-mail: svirel.34@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5905-077X>

Українська мемуаристика: віхи історії та сучасний стан

У статті опрацьовано наявну інформацію про українську мемуаристику від початку її зародження до часів незалежної України; проаналізовано етапи становлення та розвитку мемуарної літератури. Спираючись на принципи об'єктивності, всебічності та історизму, застосовуючи хронологічний і ретроспективний методи контент-аналізу, проведено історичний огляд процесу становлення й розвитку вітчизняної мемуаристики та ґрунтовно досліджено її сучасний стан.

На підставі проведеного дослідження зроблено висновок, що мемуарна література має велике значення для вивчення новітньої історії нашої держави, оскільки містить інформацію, що відсутня в інших видах джерел і часто є унікальною. Пріоритетне місце в українській мемуаристиці належить військово-політичним спогадам, мемуарам учасників бойових дій Першої та Другої світових війн, селянській мемуаристиці, мемуарам президентів, дипломатів і високопосадовців Незалежної України, сучасним спогадам учасників бойових дій у війні РФ проти України, особистим записам полонених, волонтерів тощо. У мемуарах реалізується історична самосвідомість особистості, що зумовлює їх ретроспективний характер відтворення дійсності, високий рівень суб'єктивності та емоцій.

Ключові слова: мемуари; автобіографічні спомини; українська мемуаристика; автобіографічна проза; жіноча мемуаристика; селянська мемуаристика; сучасна мемуарна література

Постановка проблеми. У різноманітті українських видань, репрезентованих на внутрішньому книжковому ринку країни, одне з чільних місць посідає мемуарна література, що набула особливого значення в умовах війни з РФ, яка триває від 2014 р. й загострилася 2022 р. із початком повномасштабної агресії проти нашої держави. Дослідження мемуаристики є актуальним й затребуваним українським суспільством завданням науковців.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема розвитку та становлення української мемуарної літератури становить предмет дослідження багатьох науковців.

Об'єктом видавничої діяльності українські мемуарні твори стали у XVIII ст., а увагу вітчизняних істориків привернули у XIX ст.

Науковці об'єдналися навколо питання про початок мемуаристики на теренах України. Не піддаючи сумнівам існування української мемуарної культури з певними традиціями у XVIII ст., історики різних періодів, однак, намагалися дослідити мемуарну літературу попередніх часів. Зокрема, мемуарну літературу в Україні ретельно вивчав і зробив перший загальний огляд історик, бібліограф та літературознавець Д. Дорошенко у 1923 р. у праці "Огляд української історіографії" [1]. До хронологічного огляду мемуарів у межах

XII—XVIII ст. він залучив щоденники, записки та автобіографічні спомини. На переконання науковця, українська мемуаристика бере початок від часів Київської Русі. До мемуарної літератури автор також відніс автобіографічну частину "Повчання" В. Мономаха й "Життя і ходіння Данила" чернігівського монаха, який здійснив паломництво до Палестини між 1106—1108 рр.

Окрім того, дослідження історії української мемуаристики активно проводили львівські історики — члени Наукового товариства ім. Шевченка. Часопис "Стара Україна", котрий видавала Бібліографічна комісія Товариства у 1924—1925 рр., присвятив кілька тематичних номерів українській мемуаристиці [2].

Український історик і бібліограф І. Кревецький пов'язав розвиток мемуаристики з основними етапами української державної ідеї, а саме з княжою добою, козацькою Україною XVII—XVIII ст., національним і суспільно-політичним відродженням XIX—XX ст. На думку вченого, основним чинником написання мемуарів є власна самосвідомість людини, завдяки чому виникає інтерес до свого минулого та потреба передати історичні відомості нащадкам.

У схожому контексті, але в інших хронологічних межах (XVI—XVII ст.) мемуаристику дослідив І. Крип'якевич і надав їй назву "крипто-

мемуари", тобто приховані форми мемуарів. Водночас у той період розпочали виходити друком класичні мемуари: воєнні спогади, автобіографії, подорожні записки [3].

Останніми десятиліттями вітчизняні науковці зверталися до історії української мемуаристики. Автори підручника "Історичне джерелознавство" (2002), а також авторка підручника "Джерела особового походження" (2010) М. Казьмирчук найдавнішим джерелом мемуарного жанру вважають літописне оповідання Нестора про перенесення мощів Св. Феодосія в "Повісті минулих літ" (1091) [4].

Розвиток мемуарної прози привернув увагу істориків літератури, зокрема А. Костенка, Г. Мережинської, О. Галича, І. Василенка, М. Федунь та інших. Низку праць О. Галича присвячено теоретичному обґрунтуванню сучасної української мемуаристики, зокрема розвідку "Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика" [5].

Однак проаналізована авторкою дослідницька література свідчить про те, що історія вітчизняної мемуаристики потребує ґрунтовнішого вивчення та аналізу.

Мета статті — дослідити етапи розвитку української мемуарної літератури й виявити її інформативну цінність та актуальність для сучасних наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж заглибитися в дослідження порушеної теми, слід надати визначення поняттю "мемуари".

Мемуари (memoires) у перекладі з французької мови — спогади. Це оповідь у формі щоденників, записок від імені автора про реальні події та явища минулого особистого чи громадського життя, в яких автор брав участь або які відомі йому від очевидців, а також про людей, з якими автор зустрічався [6]. Мемуари можуть бути написані у художній формі із залученням реальних документів, із глибоким співвідношенням духовного досвіду автора з внутрішнім світом героїв, соціальною та психологічною природою їхніх учинків. Важлива особливість мемуарів полягає у претензії на правдиве віддзеркалення минулого.

Мемуарам обов'язково притаманна суб'єктивність, їх особливістю є наявність двох часових планів, тобто подвійного погляду письменника на події, а саме: один — як він сприймав їх у реальному часі, другий — якими, з урахуванням набутого життєвого досвіду та сучасної суспільної думки, вони постають у свідомості автора через роки.

Мемуари можуть мати формат письменницьких записників, щоденників, літературних

портретів, нотаток і некрологів, а також оповідань, повістей та романів, рідше — есе й нарисів. Особливо цінними є листи й листування приватних та офіційних осіб, що допомагає глибше розкрити світогляд автора, його ставлення до певних подій, зобразити факти без прикрас і спотворення. У листах відбивається не тільки особисте життя автора, а й життя людей, з якими його пов'язували суспільні відносини.

Дослідити стан сучасної української мемуаристики неможливо без заглиблення у хронологію процесів її становлення.

Історія вітчизняної мемуаристики налічує кілька століть. Науковці стверджують, що її коріння сягає доби Київської Русі, а саме IX—XIII ст. Підтвердженням цього є зразки *автобіографічної літератури княжої доби*, як-от "Повчання дітям" В. Мономаха [7]. Композиційно твір поділяється на дві частини: перша — це послання нащадкам із витягами з Псалтиря, а друга — сказання про життя В. Мономаха, подане від його імені. Рік написання точно не визначено, але найімовірнішими датами вважають 1096, 1109 та 1117 рр. Уперше літературну пам'ятку опубліковано 1793 р.

Цінними творами української мемуарної літератури є *козацькі літописи*. Однією з перших праць, що містить згадку про ці твори, є "Історія українського письменства" С. Єфремова. Проаналізувавши "Літопис Самовидця", освіту автора, його погляди, мову й стиль тексту, учений дійшов висновку, що автором пам'ятки був "український шляхтич, що служив при військовій канцелярії й свої записи почав у 70-х роках XVII ст." [8].

Значного розвитку мемуарна література набула у XVIII ст. Спогади, які містять інформацію щодо життя України того періоду, належать переважно представникам панівного класу України й Росії, частково іноземцям. Зокрема, варті уваги мемуари І. Турчиновського "В пам'ять дітям своїм і внукам, і всему потомству". Проте найбільшу цінність для вивчення історії України XVIII ст. має "Щоденник" генерального підскарбія та українського письменника Я. Марковича. Підставою до ведення діаріуша стали записки ("Кроніка") його тестя — чернігівського полковника П. Полуботка. Період, описаний у цих мемуарах, охоплював 1452—1715 рр. Спочатку автор робив стислі записи подій, які згодом Я. Маркович продовжив, а опісля став щодня вести "домашній протокол", як він назвав свій "Щоденник", і занотовував до нього впродовж 50 років — від 1717 р. до 1767 р. — тогочасною

українською літературною мовою з ознаками північноукраїнського діалекту [9].

З наукового погляду цінність "Щоденника" Я. Марковича як історичного джерела надзвичайно висока. Записи містять важливі відомості про економіку, політику російського царату щодо України, становище селянства, класову боротьбу. Дослідники наголошують на значущості "Щоденника" для вивчення історії культури та освіти в Україні.

Не можна оминати увагою і такі пам'ятки історії та мемуарної літератури, як "Діаріуш" і "Щоденник" генерального хорунжого М. Ханенка, який походив з козацького роду часів визвольної війни під проводом Б. Хмельницького середини XVII ст.

На думку вчених, "Щоденник" М. Ханенка є надзвичайно насиченим і цікавим для вивчення. Автор вносив записи протягом 1727—1753 рр. під час поїздок до Москви та Петербурга як в особистих справах, так і за дорученням гетьмана. Розпочинають "Щоденник" записи, зроблені під час поїздки до Петербурга 1727 р. [10].

До сьогодні дня дійшов ще один яскравий приклад мемуаристики — "Щоденник" П. Апостола, сина гетьмана Д. Апостола. Перший запис датовано травнем 1725 р., останній — серпнем 1727 р. "Щоденник", написаний французькою мовою, містить цінні та цікаві відомості щодо політичних подій у Російській імперії, життя козацької старшини, відносин роду Апостолів із російськими сановними особами, зокрема з князем О. Меншиковим. Науковці вважають цей документ важливим джерелом для вивчення соціально-економічної історії пізньої Гетьманщини [11].

Для дослідження історії розвитку культури, життя й побуту козацької старшини вагомим значення мають "Записки" українського правознавця й мовознавця І. Тимковського, написані у 1850 р. Автор пояснив появу мемуарів бажанням з'ясувати родовід своєї сім'ї, а також залишити спомини про князя О. Шувалова, якого у 1752 р. призначили гофмаршалом при дворі майбутнього Петра III. Мемуари І. Тимковського складаються з трьох частин: першу присвячено періоду життя в Переяславі, другу — київському періоду, третю — О. Шувалову [12].

Поміж джерел мемуарного характеру великий інтерес для науковців становить "Щоденник" Я. Храповицького про подорож Катерини II Україною, надрукований у "Киевской старине"; записки французького посла графа Л.-Ф. де Сегюра, який подорожував разом з імператрицею, а також

твори відомого у той час мемуариста Ф. Вігеля, котрий тривалий час мешкав у Києві.

Помітне місце серед української мемуарної літератури XVIII ст. посідає "Частная переписка" історика та бібліофіла Г. Полетики, який був одним із найосвіченіших людей України.

Зауважимо, що у XIX ст. першість у мемуарних жанрах належить Т. Шевченку. Його "Журнал" (1858), короткі автобіографічні нотатки й листи поклали початок новому етапу розвитку мемуаристики в Україні. Під їх впливом до нотування спогадів вдавалися П. Куліш, М. Костомаров, М. Драгоманов, О. Барвінський, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, Б. Лепкий та інші.

У XX ст. мемуарну літературу репрезентовано різними творами, а саме: листами Лесі Українки, Миколи Хвильового, М. Рильського, В. Стуса, щоденниками П. Тичини, Остапа Вишні, О. Довженка, записними книжками С. Васильченка, В. Чердиченко, нотатками В. Минка, І. Багмута, літературними портретами М. Бажана, С. Голованівського, есе Є. Маланюка, Ю. Шереха. Відомими творами мемуарної літератури є повість "Дороги моїх днів" В. Поліщука; "Музей живого письменника, або Моя довга дорога в ринок" В. Дрозда; роман "Третя Рота" В. Сосюри; "Повість мого життя" З. Тулуб. Чимало мемуарних творів належить письменникам української діаспори, серед яких "Спогади про неокласиків" Юрія Клена; "На білому коні. На коні вороному" У. Самчука; "Щоденник" В. Винниченка; "Розмови в дорозі до себе" Івана Кошелівця.

На нашу думку, у XX ст. важливим джерелом досліджень стала історико-мемуарна література національно-визвольного руху 1917—1921 рр. Слід зауважити, що попри виразні політичні уподобання та суб'єктивізм, спогади учасників і свідків тих подій містять важливу інформацію щодо історичних подій, особисті думки, спостереження й враження, яких немає в документах періодичного друку й архівах.

Актуальність української мемуаристики довів історик І. Кревецький у нарисі "Українська мемуаристика, її сучасний стан та значення", що був опублікований 1919 р. і поширювався серед офіцерів й рядових Української галицької армії [13]. Окрім того, його праця "Як писати мемуари?" у співавторстві з О. Назаруком (1921) стала методичним посібником для учасників Української революції 1917—1921 рр. [14] і спонукала багатьох провідних діячів національно-визвольного руху залишити для нащадків мемуари, щоденники й спогади. Ця література містить чимало цінного матеріалу для дослідження причин

невдалої реалізації державних планів і дає сучасним науковцям змогу ґрунтовніше оцінити роль політичних сил і діячів тієї доби [15].

Появою української національної мемуаристики можна вважати початок 1920-х рр., коли в польських таборах для інтернованих українців стали видавати книги, брошури, періодику, як-от "Залізний стрілець", "Наша зоря", "Нове життя", що містили спогади учасників національної боротьби [16]. Видання виходили мізерними тиражами, однак певні примірники вціліли, й нині частина з них зберігається в рукописних фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.

Одним із перших серед лідерів Української революції 1917—1921 рр. оприлюднив спогади голова Ради народних міністрів УНР та голова Директорії В. Винниченко. Вагому історичну цінність має його мемуарно-публіцистична праця у трьох томах "Відродження нації", написана впродовж 1919—1920 рр. Державний діяч підсумував етапи своєї політичної кар'єри, виклав особисті міркування й погляди на Українську революцію [17]. Дослідження свідчать, що В. Винниченко вважав себе марксистом, але політично вагався між ідеєю "самостійної України" та концепцією Української Радянської Республіки.

На нашу думку, спогади гетьмана України П. Скоропадського, написані у 1919 р., в яких він передає особисте сприйняття розбудови державності на консервативно-монархічних засадах, є типовими мемуарами, в яких очільник Української Держави намагається пояснити співпрацю з німецьким окупаційним командуванням, наголошуючи, що його прихід до влади унеможливив перетворення України на німецьку губернію. Частково спогади П. Скоропадського було опубліковано у віденській "Землеробській Україні" на початку 1920 р. [18].

Яскравим мемуаристом зазначеного періоду є представник консервативно-гетьманського руху Д. Дорошенко, який обіймав посаду міністра закордонних справ Гетьманату П. Скоропадського [19]. У 1923—1924 рр. львівське видавництво "Червона Калина" випустило повне (у чотирьох частинах) видання мемуарів Д. Дорошенка "Мої спомини про недавнє минуле (1914—1920 рр.)", у яких дипломат та історик ділився спогадами, підкріплюючи їх значною кількістю документів, зокрема й дипломатичним листуванням [20].

До цінних та яскравих мемуарів, які й досі становлять інтерес для досліджень, слід віднести

відому працю керівника зовнішньополітичного відомства ЗУНР М. Лозинського "Галичина в рр. 1918—1920", опубліковану у 1922 р. Автор висвітлив особистий досвід державного будівництва Західноукраїнської Народної Республіки та подав спогади з використанням документів, актів державної влади, тогочасної преси [21].

До цього переліку варто додати збірку мемуарної літератури, присвячену подіям Першої світової війни та Української революції, відомого бібліографа І. Калиновича. Окрім спогадів українських авторів, до збірки увійшли твори польських і німецьких мемуаристів [22].

Важливим центром публікацій мемуарної літератури 1921—1939 рр. був видавничий кооператив "Червона Калина" у Львові. Окрім книг, щороку видавав історичний календар-альманах, а від жовтня 1929 р. — щомісячний журнал "Літопис Червоної Калини", присвячений українській военній історії 1914—1921 рр. У цих періодичних виданнях кілька сторінок було присвячено мемуарним творам.

У фондах найбільшого архівного центру української еміграції в Європі 1925—1948 рр. — Музею визвольної боротьби України у Празі — зберігалися численні документи українських дипломатичних місій та урядів 1917—1921 рр., особисті колекції емігрантів, серед яких спогади й мемуари.

Досліджуючи зазначений період, авторка з'ясувала, що західноукраїнські мемуаристи, довіряючи пропагандистським повідомленням комуністичної преси про "безмежні" видавничі можливості радянської України, мріяли про публікацію своїх спогадів в УРСР. Наприклад, спроба надрукувати історико-мемуарну працю, присвячену львівським подіям у листопаді 1918 р. журналіста й редактора львівських видань "Дело" (1902—1938) та "Свобода" (1922—1938) О. Кузьми у радянській Україні зазнала поразки з ідеологічних причин. Досліджено, що цей рукопис не залишився в Києві, де б і "загубився", а був опублікований 1931 р. у Польщі [23].

Зауважимо, що багато мемуарів було втрачено назавжди. Це підтверджує доля ненадрукованих мемуарів галицького політика, дипломата та мемуариста М. Лозинського, який після переїзду в УРСР у 1927 р. працював професором харківського вишу та мав намір надрукувати свою працю "Книги спогадів із життя Західної України 1890—1920 рр." [24]. Але у 1930 р. за сфабрикованою "справою Української військової організації" М. Лозинського заарештували, а рукописи було знищено.

Однак зауважимо, що з приходом до влади М. Горбачова з ідеєю "перебудови" на шпальтах літературно-мистецького та суспільно-політичного журналу Спілки письменників України "Київ" упродовж 1988—1989 рр. друкували цінну знахідку вітчизняної мемуаристики — "Спогади" видатного українського історика, академіка, колишнього керівника Української Центральної Ради М. Грушевського [25]. Мемуари пройшли непростий шлях: спочатку зберігалися в довіреній друкарки академіка Є. Кондратьєвої, а згодом — у сімейному архіві українського вченого В. Щербини, згодом перейшли до історика, джерелознавця С. Білокона, який і видав працю [26]. З наукового погляду цікавою є друга частина спогадів, що охоплює період 1916—1917 рр. На жаль, надзвичайно значущі для історії українців мемуари про Революцію 1917—1921 рр. досі не опубліковано окремим виданням, немає пояснень та не з'ясовано обставини, за яких учений раптово припинив роботу над ними.

На нашу думку, українська національна мемуаристика 1920-х рр. повністю не досліджена й потребує подальшого вивчення завдяки розширенню джерельної бази, залученню недостатньо досліджених архівів і фондів бібліотек європейських держав.

Слід наголосити на фундаментальності української мемуаристики у ХХ ст. Зокрема, репрезентативними й цікавими є взірці *селянської мемуаристики* України, яка торкається значущих історичних подій, що відбувалися на українських землях, а безпосередніми учасниками були автори досліджуваних селянських мемуарних джерел.

У цьому контексті варті уваги мемуари І. Марусенка, присвячені періоду Першої світової війни. Автор навів докладні біографічні відомості, що стосувалися довоєнного періоду, військового вишколу в період строкової служби, участі у бойових діях, повернення додому після полону [27].

Події Першої світової війни посідають вагомe місце в мемуарних свідченнях й інших селянських істориків, наприклад І. Ярошенка [28], О. Запрія [29], М. Алексеєва [30], які також були її безпосередніми учасниками.

Дослідження цих творів свідчить, що автори були не лише свідками подій, а у складі своїх військових з'єднань брали участь у наймасштабніших воєнних операціях Першої світової війни та процесах, які вплинули на внутрішній розпад російської армії.

Дослідження селянських мемуарів дають змогу простежити зміну поглядів авторів на глобальні процеси, свідками яких вони були впродовж життя, з'ясувати рівень усвідомлення

власної причетності до подій, що стали кардинальними в історії людства. Окрім того, можемо мати уявлення про позитивні й негативні вчинки військових, особливості відносин між солдатами та офіцерами, розглянути умови формування та еволюції угруповань "свій—чужий".

Аналіз мемуарних спогадів доводить, що потрібно уважно ставитися до викладених у них історичних фактів, водночас суб'єктивні погляди допомагають вивчати аспекти, які неможливо знайти в інших історичних джерелах.

Революційні події початку ХХ ст. спонукали до формування селянських армій Н. Григор'єва та Н. Махна. Активну участь селянського населення Південної України у революційних подіях 1917—1921 рр. було зумовлено низкою чинників, описаних у відповідних мемуарних джерелах. Історичні дослідження того періоду із залученням селянської мемуарної літератури спростовують радянський міф про пасивність цієї верстви в період 1918—1921 рр.

Державну політику було спрямовано на знищення українського селянства як самостійної гілки з перетворенням на "молодшого брата пролетаріату". Реалізуючи цю ідею, радянська влада застосовувала найжорстокіші заходи проти селян, одним з яких була масова депортація до Сибіру. Уродженець Миколаївської області К. Каздоба в мемуарних спогадах змалював трагічну картину виселення селян із Півдня України [31].

Однією з причин недооцінювання ролі селянства в подіях 1918—1921 рр. вважаємо недостатнє залучення до історичних досліджень селянських мемуарних джерел. Ця мемуаристика дає змогу вивчати не лише локальні історичні події, а й питання політичної орієнтації селянського класу, зміни його політичних настроїв, мови та поведінки, зокрема відносини між людиною та державним механізмом. Цю думку підтверджують мемуари М. Байтальського з Одеської губернії, який згадує моторошні подробиці поховання комсомольців, які проводили продрозкладки: "...лежали, по плечі накриті старим брезентом, обличчя були сині, розбухлі. Перед тим, як вбити, їм різали животи та набивали їх зерном" [32].

Селянські мемуари також слугували вагомим джерелом для досліджень Голодомору 1932—1933 рр., адже автори були не лише безпосередніми свідками, а й людьми, яких знищували голодом. До часів вивчення Голодомору дожили небагато учасників тих подій, тому важливим завданням є проведення комплексного аналізу мемуарів, автобіографій і щоденників людей, які описували цю масштабну трагедію. Дослідження

цих творів дає змогу довести вже відомі факти й глибше зрозуміти історичну епоху.

Свідчення авторів селянських мемуарних джерел також допомагають вивчити вплив радянської освіти та пропаганди, зрозуміти, як діяв державний механізм у питаннях знищення будь-якої опозиційної думки або спротиву серед селянства.

Дослідження мемуаристики, присвяченої Голодомору 1932—1933 рр. і розумінню селянством його причин, свідчить про успішне насадження ідеології серед цього прошарку на державному рівні. Підтвердження цієї думки знаходимо в мемуарах Д. Коншина із Запорізької області, в яких основною причиною катастрофи визначено поганий урожай внаслідок посухи 1932 р. Протилежної думки, але теж державної, дотримується уродженець Миколаївської області С. Сало. У своїх спогадах причиною голоду 1932—1933 рр. він називає бажання прискорити процес створення колгоспів, а також пов'язує це з міжнародною ситуацією, зокрема з формуванням у країнах Європи фашистських режимів і мріями радянського керівництва про світову революцію. Автор відверто зауважує, що голод було створено штучно, щоб підштовхнути хліборобів масово йти в колгоспи [33; 34].

Це два протилежних погляди щодо питання причин Голодомору в Україні 1932—1933 рр., де один повністю відповідає офіційній радянській пропаганді про неврожайний і посушливий рік, а інший висвітлює причини голоду набагато глибше й фактично є антирадянським за змістом. З огляду на те, що ці мемуари написано в один час, постає потреба ґрунтовнішого дослідження причин, які зумовили такі полярні думки.

Отже, на підставі відомостей, здобутих із мемуарів, розуміємо, як розкуркулювання, колекти-

візація, голодомор в Україні спільно з роботою сталінської репресивної машини, призвели до масового розчарування селян комуністичною владою та несприйняття урбаністичної культури, внаслідок чого відбулися зміни в демографічному складі, адже жителі сіл масово полишали рідні місця та переїжджали до міст. Такі умови спричинили процеси, пов'язані з індустріалізацією регіону.

У мемуарах М. Алексєєва та І. Овечка [35] описано поїздки до Запоріжжя 1934 р., де відбувалися зустрічі з колишніми односельцями, які працювали на "великих будівництвах" промислового комплексу. Ці описи жахливих умов життя, в яких опинилися земляки, є яскравим доповненням до історичних досліджень подій першої п'ятирічки [36].

Великий масив мемуарів, що належать перу офіцерів, рядових і працівників тилу, які були вихідцями із селянських родин, стосуються подій Другої світової війни, тобто ці твори належать радше до військової мемуаристики, ніж до селянської. У цих джерелах знаходимо інформацію та сюжети, яких бракує в інших матеріалах радянського часу, адже цензура забороняла бодай найменші відхилення від державного трактування подій Великої Вітчизняної війни.

Критичний погляд на події Другої світової війни викладено в мемуарах, виданих у 1990 р. Ю. Семенко з Дніпропетровської області. Автор оповідає про організацію опору місцевого населення партизанським комуністичним загонам і створення формувань, що знищували більшовицьке підпілля [37].

(Далі буде)

Надійшла до редакції 9 жовтня 2023 року

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 012Рева+016:929Рева](477)

Лариса Рева,

кандидатка філологічних наук,

член-кореспондентка Національної академії вищої освіти України,

членкиня Національної спілки краєзнавців України,

e-mail: LesyaReva7@gmail.com

Про себе, про час і про нинішню війну

Наразі настав час поговорити, аби підсумувати пройдене. Подеколи потрібно озирнутися, хоча цього насправді ніколи не роблю. І не дивлюся собі під ноги за жодних обставин — лише вперед.

Подібний досвід висповідуватися в мене вже був: так сталося, що звірялася загалом за пре-

зидентства В. Януковича, і то — у Луганському університеті, а згодом — і на діаспорі, через Чернігів [1, с. 280—284; 2, с. 148—158].

Тоді в нас були і Крим, і Донбас. А воювали ми здебільшого з внутрішнім світом та таким самим ворогом. Непокоїли весь час питання мови,